

K. AXMETOVA

САЙЫС ШЫНДЫҚҚА ЖЕТКІЗЕДІ

1925 жылдан бастап “Ақжол” газетінің 555-санында Ж. Аймауытов қазак әдебиетінің бүгінгі жай-күйі жайында ұзак өнгімені бастап, әркімге ой салатын, бел қайыстыратын сауалдарды көлдепен тартты.

“Төңкерістен бұрынғы казак әдебиетінің бағыты, рухы қандай еді? Енді қандай болуы керек? Төңкеріс әдебиетке қандай олжа салды? Қазакта төңкерісшіл тапшыл ақын-жазушылар бар ма? Болса кімдер? Тапшыл ақын жок болса, себеп не? Қашан болады? Әдебиеттен ұлтшылдық жол қашан қалады? Қазақ әдебиетінің орыс әдебиетінен өзгешелігі бар ма?

Қазақ ақын-жазушылары төңкеріске жолдан косылған жолбикелер ме? Әдебиет техникамен қатар өсе ме? Қазақ әдебиеті қазір қай дәүірде? Әдебиетке қандай көзben қарау керек?”

Бұл сауалдардың қыршаңқылығы да жоқ емес. Төңкеріс бір жағынан уайым-қайғы, екінші жағынан айғай-шу енгізді деген уақытта найзаңың ұшы кемпірге өситет айтқан тапшыл ақындарға, әсіресе айғайы басым С. Мұқановқа бағытталғанын аңғармау мүмкін емес Сәкен болса “Асау тұлпар” жинағы, “Қызыл сұнқарлар” мен “Бақыт жолына” пьесалары үшін 1922–23 жж. “Шолпан” мен “Темірқазық” журналдарынан тиісті “сыбағасын” алды. Оңбай сыналды. Әрқайсынына жауап беріп, қысас сөздер уытына еті үйрене де бастады. Ал “Кара тақтаға жазылып жүрмөндер, шешендер!” атты памфлетімен екпіндеп келген С. Мұқановқа енді ғана құрық сілтene бастағанда тарпандық танытып, қыпқызыл айтыска кірді де кетті.

Ташкенттегі “Ақжол” газетіндегі айтыс мақаласының ызғары Қазақстанға жетті. Сәкен 1925 жылдың басынан өкімет жұмысына да, жазушылыққа да селкостана бастады. Қазан төңкерісінің 7 жылдығына арналған поэмасын өзөр дегенде бастырып, С. Садуакасовтың “Күміс қонырау” повесі жарияланғаннан кейін және Сырдария мен Жетісу облыстарының Қазақстанға косылуымен бірге түркістандық қызметкерлердің, әсіресе іскер де тапқыр, 1922 жылы Ташкентге барғанда Шегірдің макаласы және өзінің “Кім жауапкер жолдас!” өлеңімен Сәкенге қонырау тағып жіберген С. Қожановтың өлкелік партия комитетінің үйимдастыру белімінің менгерушісі (яғни екінші хатшы) болып келгенен соң Смағұлмен тізе қоса қимылдаулары төңкерісшілдерге, әсіресе С. Сейфуллин мен

С. Мұқановқа өте жайсыз болды. Сәкеннің орнына редактор болып тағайындалған С. Сәдуақасов С. Мұқановты “Еңбекші казактағы” қызметінен шығарды, жазғандарын жарияладауға көшті. В съезде КазЦИК мүшелігіне қайтадан сайланбады.

Пролетариат және қарашаруа жазушылар үйімінің (қысқартып айтқанда КазАПП) платформасын жасау хатшы С. Мұқановқа тапсырылады. «Оны тез жасау қажет болды, себебі – сол тұстағы қазақ әдебиетінде біріне-бірі қарама карсы айқын екі жүйе байқалып қалған: бірі – еңбекші таптың қамын ойлаушылар, екінші – байшыл, ұлтшылдар»

Ол платформа 1926 жылы 4 қазанда алынып мәнді-мәнді 12 баппен негізделді. Әрине, әдебиеттің тапшыл, пролетаршыл, қара шаруашыл бағытын нығыздай тұсумен қатар “қазақтың еңбекші жазушыларының қаламы өлі төсөліп болған жоқ. Олардың жазғандарының көбінде мазмұн мен түр (форма и содержание) екеуі тен түспей түр. Еңбекші жазушылардың міндеті осы екеуін де аксатпау. Түр үшін ешкіммен таласпайды да айрылыспайды” дегенді де айрықша атап өту қажет саналады.

“Ақжол” газеті бастаған әдеби айтыстың нысанасы “қазақта тап ақыны бар ма, жоқ па? дегеннен ұзап шықпай қойған соң С. Мұқанов 1926 жылдың 14-15 қазанында “Көркем әдебиет туралы” мәнді айтысты бастап, онды-солды сілтеді.

“Біздің үстіміздегі дәуір күрес дәуірі. Мылтық алып күреспегенімізben пікір жүзіндегі күресіміз өлі койылмайды”, – деп домбыраның құлақ күйін тапшылдыққа келтіріп алады да, Қазақстанда совет өкіметі орнағаннан бергі 6 жылда не істелді, қандай шығармалар жарық қөрді деген мәселе айтыстың негізгі арқауына айналып кедейден шықкан жазушыларға, тілшіден өсетін қаламгерлерге, яғни “біздің бүгін көтеріліп келе жатқан тілшілерден шықкан ақындарымыз да ертең көкке қолын сермейтіндерге” керек деп жеті түрлі ұсыныс жасайды.

Кейінгі және қуні бүгінге дейін өнгіме болып келе жатқан бір проблема – “... құрғақ айғайдан шығатын пайда аз екеніне ешкім таласпайды. Бірақ елді бір жағынан қанын қыздырып үгіттеу деген нәрсені менімше өзір түгелімен тастауға болмайды. Қазақ кедейлері өлі оянып болған жоқ. Байдың ықпалынан өлі шығып кеткен

жок. Оларды саналандыру үшін әртүрлі тәсіл көрек. Сонын біреуі накты іс болса, біреуі пәрменді үгіт, онсыз болмайды.

Ал сөздің әдемілік, суретшілік жағына келсек, ол бір күнде бола қоймайды. Оки, біле, түсіне, көре болады. “Үйрен” деген сөздің айыбы жок. Жас жазушыларымыз үйренуге тырысулары керек. Бірақ үйреніп болғанша қыспактап кету қате. Азын-аулақ кемшіліктеріне ақыл берілсін, бірақ қоңілін қалдырлықтай өзірге зілді сын болмасын” деп С. Мұқанов жаңадан туып келе жатқан әдебиеттің екілдерін қызығышта қорғап келешек қадрлары үшін қам қоңіл болыпты. КАЗАПП-тың жұмысын жаксарту, журнал ашу, шығармаларын жариялау, әдебиеттің тарихын түсіндіретін, жазуға үйрететін курстар ашып, талапты жастарды жоғарғы мектептерде оқыту мәселелерін құн тәртібіне қояды. Сөздің қыскасы, әдебиет шаруашылығын бұғынға Күннің мәнді мәселелерінің бірі деп есептеді.

Дер кезінде козғалғандақтан ба, әлде қоғамдақ-әлеуметтік дамуда жаңа бір науқаның айқындалып келе жатқандығынан ба (қазақ байларын тәркілеу қарсаны), әлде А. Байтұрсынов мерейтойы тұсында айрықша тапшылдығын танытқандықтан ба, айтылған аңы ойларының бастауынан ба, С. Мұқановтың бұл макаласы бұрынғыдай белсенділігін танытуға себепші болып, қиян-кескі айтысты өршітіп жіберді.

С. Мұқановтың макаласынан көп кемшілік табуға талаптанған алғашқы жарияланым – Қошке (Қошмұхамед) Кеменгерұлының 1926 жылы 1 желтоқсандағы макаласы болды. Қошке “алты жылдың ішінде көркем әдебиет туралы не істедік дегенде, С. “жок” деп жауап береді” дегенге да айтып “С. өңгені көрмесе де, Бейімбет пен Сәкенді, “Қартқожа” романын көруі керек еді” деп талай дәлелдер келтіреді. Бұған пәлендей күдік келтірмегенмен, осы ойдың ар жағында “бұдан былай кедей әдебиеті өрсін кеңейтер деп үміттенуге болады. Әлі де болса кедей әдебиеті көрнекті орын алу үшін көп жылдар керек. Сынның қаттылығы бөгөу болады деген кисынға келмейді. Сынның әкесі Нәзірдікіндегі болар, сонда да Сәкен бұққан жок», – деп алады да “біздің жас жазушыларымыз емлені білмей жатып қатардан қалғысы келмейді, олең жазған болады. Бұған не дерсін!”, – деп кекетеді.

“Қазақ әдебиетінде тойып секіретін құн әлі туған жок. Үлтшылдардің көп басылатын болса, көркемдігі үшін басылған шығар” деген ойлар түтінінің калай шалқығанын, яғни көркемдікті талап ету тым шамадан тыс екендігімен арасын жатты. Талай орыс білімпаздарынан цита-

та келтіргенде өзінің ішкі ойына сабактастыра береді де “өзіргі қазақ әдебиетінде екі ағым бар, біреуі – кедейшілік, екіншісі – бұқарашибылдық” деп жіліктейді де, пролетаршылдар айтып жүрген негізгі тезистердің үстіне көркемдіктің пердесін жаба салады. Тіпті “іші алтын, сырты күміс сөз жақсысы” дегенде Абай пәлсапашы болғандықтан мазмұнға артық баға беріп отыр” деп мінейді де “сұлулық жағынан түрі де алтын болу керек дегенді ұран қылу керек” деп ойын дөнгелетеді.

Бұдан кейінгі Е. Алдонғарұлы 12, М. Дәүлетбайұлы 31 желтоқсанда жариялаған макалала-рында С. Мұқанов ойларына іш тартып, кедейшіл әдебитеттің сойылын соқты.

Күреске әбден дағдыланып алған С. Мұқанов келешек авторлардың не айтарын тоспай “Көркем әдебиет туралы қорытынды пікірім” (Қошкеге жауап ретінде) деген макаласын 1927 жылдың 4 қантарында “Еңбекші қазақта” (сонымен қатар “Қызыл Қазақстан” журнальның 1-санында) жарияладап, айтыс арнасын кеңейтіп, назар аударатын әдебиет мәселелерін нактылай түсті. Көркемдік неге байланысты екенін әңгімелей келіп, екінші бапта, “бізде қазір неше бағыт бар?” деген түбекейлі мәселелеге нактылай жауап береді. Еңбекшілдік бағыт, кеңес өкіметіне қарсы бағыт және шере-шөредегілер деп үшке бөледі. Әсіреке соңғы “бағыттағыларда тиянакты пікір жоқ. Құш кімде болса, оның тілегі сонда. Кеңес өкіметін тамағы тойса жақсылайды, карны ашса жамандайды. Бір күні байды жырласа, бір күні кедейді жырлайды. Олартарыға қызығатын тауық сыйылдылар” деп жолбике жазушылардың арнамысына тигізе пікір айтады. Талайлардың С. Мұқановқа қарсы пікір айтуына осы ойы себепші болғанын да жасырмайык.

Ал “Үлтшылдар туралы” тарауында Ахан жөнінде жазған ойынан қайтпайтынын айта келіп, “біз олармен біріге алмаймыз, жолымыз бөлек” деп шорт кеседі. Еңбекшілер жазушыларына тоқталғанда, Қошкенің емлені білмей жатып шығарма жазады дегеніне біраз шамданып алады да “бізде өсіп келе жаткан талай жазушылар бар. Бірақ қоңілдегідей өсіп болғанмыз жок. Мұндай кезде көркем әдебиеттің қазіргі міндеті – үкімет пен партияға көмек беріп, іспен қатар үгіт те жүргізу, кедей, жалши, жұмыскерлердің мұқтажын табу. Осыдан үгіт те шығады, қоңілдендіруде шығады, тұрмысты суреттеу де шығады, әдебиеттің бағыты да табылады” ол үшін мазмұн мен пішіннің бірлігі керек, “біздің еңбекші жазушылар поэзиясын түр-пішін дәрежесін мазмұн дәрежесіне жеткізуге тырысу керек”, ол үшін білу, үйрену, білгеннен үлгі алу керек. Қазақтың

байшыл ақындары бізге үлгі болуға жарай алмайды. Жалпы қазақ әдебиеті өзінен-өзі үлгі алатын дәуірге жеткен жоқ” деген нигилистік түсінігін ашық айтқанда талай тілектестерінен айырылып жатқанын аңғармай қалған.

Осы көркемдік мәселесін “Кім үstem болады?” деген ушықтырғыш проблемамен аяктайды. “Күш, шаруа, саясат кімнің қолында болса, соның әдебиеті тез өседі. Қазақ байлары ажал аузында отыр. Олар құриды. Олар өлсе жыршылары да өледі. Қазақтың еңбекші табы өркендер келеді. Олай болса, еңбекші таптың әдебиетшілері де өркендейді. Келешек біздік!” деп үкім шығара пікір түйеді. Кедейшілдердің қаузайтын тақырыптарын мүмкін қадірінше көрсетіп береді.

Әдебиет туралы айтыс өзінің бар аумағымен өріс ала бастағанда Қошке 30 қантар күні “мұндай адаммен айтысарлық менің уақытым жоқ. Сондықтан С.пен айтысты доғардым. Білім жолымен айтысатындар болса мен даярмын” деп менсін-беушілік танытады. Бірак С. оған шамданбай жауап қайтарды. Айтыс мұнымен түйікталған жоқ. Ы. Мұстамбайұлы (“Қызыл Қазақстан”, №2), Ж.Орманбайұлы (“Еңбекші казақ”, №171), Сәкен Сейфуллин (“Жыл құсы”, №1), Ш. Тоқжігітов, (“Қызыл Қазақстан”, №3-4), Мәжит, Сейтбаттал, Мұстафа, Жұмабай, Жанайдың түйінді ойлары “Еңбекші қазақтың” 2 тамызында жарияланды. Ал “Екеудің” атышулы мақаласы 8,9 тамызда шығып, мәселені мейлінше ушықтырып жіберді.

Әуелі “Екеу” деген бүркеншік атты шешіп алайық. “Кереку-Баян кітапханасының” 13 кітабында “Екеу” Ж. Аймауытов пен М. Әуезовтің бүркеншік аты дегенді К. Мұхамедханов, орталық архив қызыметкері Б. Байғабылов пен зерттеуші ғалым филология ғылыминың докторы М. Мырзахметовтың пікіріне сүйеніп айттық деген шұబәлі ойды қазір анықтау керек, себебі теріс пікір етек жайып барады.

Ж. Аймауытов пен М. Әуезов 1916 жылы “Алаш” газетінде және 1918 жылы “Абай” журналында бірлесіп жазған мақалаларына “Екеу” деп қол қойғандары рас. Енді осы мәселеге тиянақ жасау үшін С. Мұқановтың “Өсу жолдарымыз” деген жинағында берілген ескертпені келтірейік: “Бұл мақаланы “Еңбекші казақ” редакциясына мен жазып апарғанда, редактор Тоғжанов баспады. Аздап өзгерітіп, өлкелік партия комитетінің партиялық коллегиясында секретарь бол қызымет атқаратын Х. Жүсіпбековтің қолын қойғызып апарған соң басты, – деп ешбір ескертусіз түсіндірме беруіне күмөн келтіруге болмайды.

Ал енді “Екеудің” атышулы мақаласы қазақ әдебиеттанды ғылымында үлкен дау-дамай туғышып келе жатуының арғы бастауы С. Мұқановка байланысты болған соң оған амалсыз тоқталасың және С. Мұқанов позициясының қай кезеңде болмасын мәнді іздері айғай-шумен қабаттасып жататынын көреміз. Мүмкін, бұл С. Мұқанов пенделігінің белсенді позициясының ерекшелігі болар. Әйтеуір С. Мұқанов жүріп өткен жерден із қалмай қоймайды.

“Байдың толғағы” дейтін кезеңдік мақала-эссе газетте Х. Жүсіпбековтің атымен жарияланды. Оның шын авторы – С. Мұқанов мақала мәтінін 1960 жылғы “Өсу жолдарымыз” жинағының 56-68 беттерінде келтірген. Эрине ол мәтін С. Мұқановтың осы қалың 996 беттік жинаққа берер материалы аздығынан кіріп отырған жоқ, айрықша мәнділігінен және кезеңдік ой-пікірдің жүйесін танытатындықтан кіріп отыр.

Тартыс бірден басталған. “Шынында, “Екеудің” мақаласы әдебиет туралы ғана емес, әдебиетті бүркеншектеп біздің ұстаған түпкі мақсатымызға түбімен қарсы пікір” деп алады да, таптар күресі туралы, өз мақсатына жету үшін Маркс-Лениннің сөздерінен мысал келтіріп, кешегі ашық қарсылығын бүгін бұқпантайлап өткізуге көшкендігін ұлтшылдық жөніндегі ойларымен жалғастырады.

“Қазақтың ұлтшылдығы басқаны өзіне бағындыруды көксереген, шегіне жеткен, озбыр ұлтшылдық емес, алдымен бас қорғауға, жан сауға қылуға, жете алса тендік алуға талпынған тіленші ұлтшылдық. Бұрынғы жаланаш ұлтшылдық бұл Күнде бұқарашибылдыққа айналса бұл бір саты, бұл бір табиғи жол” деген мұләйім пікірлерін келтіріп, еңбекшілерді осындай сөздермен алдауға бұлар машықтансып, тәсілденіп алған. Оларға әдебиеттің өсіп-өркендеуін өңгімелу өз-өзінің қысас ойларын, елді бүгінгі шындықтан алыстату үшін ғана керек. Сондықтан “идеология майданындағы күшті құралдардың бірі – көркем әдебиет. Бұл ретте олар ашық қарсы болмай, Марксты шымылдық қыла сөйлеуге тырысады... Олар дамып келе жатқан жаңалықты көрмей, өліп, құрып бара жатқан ескілікті тірілтіп, пайдаландыруға жан сала тырысады” дегенді негізгі тезиске айналдырып, байшылдық-ұлтшылдықтың сырын ашуға талаптанады.

С. Мұқанов “Екеудің” оң сөзін де теріске шығаруға ниеттенген соң “жана жүртшылдық өлі қалыптана алмай жатыр. Бұрын жекеге бағынған дарашибылдық пікір үstem болса, енді көпшілік, тапшылдық пікір күшейіп отыр. Мұның бәрі де әдебиетке өсер етіп отыр” деген өнімді пікірді де

теріске шығармақ болып, талай қысынды-қысынсыз деректерді алға тартады. Реализм жөніндегі добалдау пікірін “біздің жаңашыл жазушыларымыз ескінің құрығанын, жаңаның туғанын жаса, оның аты сарнау емес, шындықтың өзі” деп үкім шығарды. Осындай ойға әбден берілгендейтін “біздің әдебиетімізде өсіреле сырткы пішінінен де ішкі мазмұны анағұрлым артық, айқын болу керек. Мазмұн айқын, таза болмаса, біздің әдебиетіміздің пайдасы шамалы болады” деп советтік штампты орнықтыруға үндел, қателікке ұрынады. Бірақ бұл пікір бүкіл совет әдебиетінін ғана емес, елінде үстемдікке жеткен тапшылдық түйін болатын. Осы тоңмойындық әлгі мақаланың болсын, кейінгілерде болсын сары аурудай соңымыздан қалмағаны рас.

Саяси астары қалың “Байдың толғағын” әшкерелеу 1927 жылы шыққан “Жыл құсы” альманағының, 1928 жылдан шыға бастаған “Жана әдебиет” журналының (қазіргі “Жұлдыз”) негізгі шығармашылық мәселелеріне ұласып, әлкелік партия комитетінің 1929 жылғы V пленумының шешімімен тұтықталды. Онда “укрепление и развитие Казахской пролетарской литературы и за-воевание ею руководящей роли всей художествен-ной национальной литературе требует решитель-ного преодоление среди коммунистов-казахов и восточных нацмен неверия и сомнений в возмож-ности создания пролетарской художественной литературы в данную эпоху” делінді

1926 жылы С. Мұқанов бастаған әдеби айтыстың пайдасы КазАПП, яғни қазактың пролетарлық-қара шаруалар жазушылар ассоциациясының ұйымдық негізін нығайтты, Ж. Аймаутов ұсынған “Бұхарашыл жазушылар ұйымы”, F. Тоғжанов пен С. Садуақасов әлеуметтік-идеологиялық астары әлі жетіп-пісіп болмаған “Со-вет жазушыларының одағын” құру жөніндегі ұсындыры, сол сияқты М. Жұмабаевтың Мәс-кеуде жүрген кезінде әртүрлі ресейлік және ба-тыстық платформалардан сыйымдан алғып, ка-закқа ұсынған, тек қана 16 данамен таратылып, көбінен құптау таппаған, жанбай жатып сөнген “Алқа” тобының айтқандары болмай, партия мен үкіметке сүйенген және жаңа заманның екпінін пайдаланған КазАПП ожарлықпен женіске жете бастады. Оның сыртында әкімшілік шаралары, яғни бай-феодалдарды тап ретінде жоюды көзде-ген тәркілеудің қауырт өтуі әркилі ой-пікірлердің негізін талқандап тастанады. Осы тұста кедейшіл жазушылардың туындылары барынша молайып, көркемдік жағынан болмаса да айғайы жағынан басым болды.

Міне, осындай жағдайлар пролетарлық бағыттағы, яғни казак кенес әдебиеті деген шығарма-шылыкты сапа жағынан болмаса да сан жағынан көбейтіп алды да, әлкелік партия комитетінің 1929 жылдың желтоқсанында өткен V пленумының шешіміне жеткізді. Сөйтіп пролетарлық бағыттағы әдебиеттің туып, дүниеге келгендей, ендігі көркемдік дамудың негізгі бағыты, ағар арнасы осыдан табылуға тиіс екендігі аян болады.

Осы айтыстарда айрықша серкелік танытқан С. Мұқановтың әлеумет алдында даны өзінен өзі есіп, С. Мұқанов ойына, сөзіне құлақ қоятын, іс-әрекетіне мән беретін дәрежеге жетті және бұл айтыс-тартыспен ғана емес, кезеңдік шығарма-шылық табыстарымен дәлелденіп жатты.

Үлкен айтыста екпін алғып қалған С. Мұқановтың енді өз түсінігін басқаларға ұғындырамын деп жүріп, өзара мінесуге себепші болған сәті де аз емес. Әуелінде тапшылдықтан басталған айтыс енді жеке тұлғаларға ауыса бастады. “КазАПП 20-жылдардың аяқ кезінде өз арасындағы уак-түйек түсінбеушілікті шұқылаумен шұғылданып кетті”.

Мәскеуде журналистика институтында оқып жүрген I. Жансүгіров бір келгенде О. Жандосов-қа өзінің әркез жазған өлеңдерінің қолжазбасын тастанап кетеді. Әлкелік комитетте жауапты қызметте жүрген О. Жандосов оны Қазақ мемлекеттік баспасының бас редакторы С. Мұқановқа тапсырады. С. Мұқанов оқиды. Ол жөнінде С. Мұқановтың “20 баспатаңақтай жинақты өуелі өзім оқып шықтым. Одан алған әсерім: басым көпшілігінің өлеңдік, сөздік жағы жаксы екен. Ал мазмұнына келгенде бірталай сұрактарым болды. Ең басты сұрауым – тап тартысының мәселесі” (686) дейді де “Сағанақ” деген атпен шығайын деп жатқан Илияс жинағына алғы сөз жазады. “Даудың басы Дайрабайдың көк сиры” дегендегі, С. Мұқанов пен I. Жансүгіровтің әлеумет алдында тұнғыш рет ұстасуына, айтысуына себепші болған болар-болмас кіріспені толық келтіреік.

“Жансүгірұлы Илиястың бұл “Сағанағына” тандамалы өлеңдері кіріп отыр. Илияс жаңада ғана қаламы өсіп келе жатқан жазушы. Әзірге ол шығаннан шыққан жүйрік те емес, желісі жок топас та емес. Өлеңнің ішінде көркемдері де, орташасы да, тәмендері де бар. Илияс көбінесе ауылдың ақыны, қара шаруаның ақыны. Ел ішіндегі кедейді өзгеден гөрі бұрынырақ қөретін міnez Илияста бар. Бірақ Илияста бір дұрыстыққа жатпайтын өдет “ел” деген сөзді көп қолданады “еліме”, “елім үшін”, “елімнің жайы” деп елді көбірек сөйлейді. Бұл ауру жалғыз Илияста емес,

осы күні жазушылардың біразында әдетке айналып барады. Тегінде, ол жақсы әдет емес. “Ел” ішінде кімдер жоқ? Елге бай да, молда да, саудагер де, кедей де, батырак та кіреді. Мұндай “бұкарашылдық” казак енбекшілеріне қызмет етем де гендерге ыңғайлы емес, дұрыс емес. Илияс бұл кемшілігін келешекте түзөр деп сенеміз және сенуге де болады, өйткені Илиястың “Заводта” дейтін өлеңі оның біраз күнөсін аршып, кара шаруамен қатар пролетариатқа да қызмет еткісі келетініне, соған қаламын бұргандығына сендіреді”.

“Алғы сөздің” бар-жоғы осы ғана. Бірак оның аяғы ұзакқа созылған айтысқа, түсінбеушілікке, дұрдараздыққа апарып соқты. Бұған әрине кедейшіл емессін, елшілсін, таза кара шаруа жағында екенінді ашық жазбайсын деген пролетарлық ожар талап себепші болғанын сырт көз анық көреді. Тіпті екеуінің арасында салғыласқан сөз сайысының сыртқы көрінісі осы таптық түсінік болды. Бірак Илияс оған емес, “жанада ғана қаламы өсіп келе жатқан жазушы. Жүйрік те емес, топас та емес” деген ойдың 1927 жылы айтылып, жазылып жатуына мықтап намыстанған сияқты. Өйткені 1894 жылы туған, 14-15 жасынан бері өлең шығарып, ел арасында танылып қалған, Диваевтың фольклорлық экспедициясына катысып, Ташкент жеткен, онда “Жас Алаш” газетіне жанасып, Мағжан өлеңдеріне тәнті болған, Илияс М. Дүйсеновтің сөзімен айтқанда “біраз идеялық бояулар жұқтырып алыш”, елге оралған, “Тілші” газетін шығарысуға білек-санға күшін косқан, Жетісүдің оқу-ағарту майданында белсene арасын, абырайға ие болған I. Жансүгіровтің таптық көзқарасын іліп қаққаннан гөрі, елді аузына қарататын шығармаларын, соны біліммен толықтырайын деп Мәскеудегі коммунистік журналистика институтында оқып жатқан ағасына рабфактық қана білімі бар С. Мұқановтың жөн-жоба айтуы, өлеңдерінің ішінде “өте көркемдері де, орташасы да, төмендері де бар” деп баға беруі шамдандырып, Илиястың қолына қалам алуына себепші болғанын анғарамыз. С. Мұқановтың КАЗАПП, оның төңірегіндегілер “уақ-түйекті шұқылап”, дау-дамайды өршітіп жіберді дегенінің бір дәлелі осы.

Мәскеуде оқып жатқандықтан болсын, не өзінің табиғи ақындық мінезінен болсын, I. Жансүгіров, С. Мұқановтың ескертпесін қабылдамады. “Бетім анадай емес, мынадай” деген, шакқан жерінен кан шығаратын ащы да өткір сөздерді аямай қолданып, жауап берді. С. Мұқанов колма қол “Бас асаулық” деген мақаламен жауап қатты.

Сөз әлпеттерін, бірінің бетін бірі шиедей қылғанын анғарту үшін С. Мұқанов мақаласының үзіндісін мысалға келтірейік.

“Жүген-құрық көрмеген асаудың мойнына алғаш рет құрық түскенде бауырына шаптырып жіберетін. Мына Илияс сын көрмегендігін жасап отыр. Оған қарағанда біздің жанымыз сірі екен” деп ендігөрі көріспейтін сөзге барады. Мұның өзі жанадан туып келе жатқан әдебиетте жікшілдіктің пайда болуына апарып соктырды.

Бір ғана 1928 жылда жарияланған мақалалардың өзі біраз шындықтардың бетін ашады. Мәскеудегі қазак оқушыларының пікірін Θ. Балқашұлы мен Θ. Оспанұлы, қарақалпактағы қазак оқырмандарының ойын Елтоқ білдірсе, І. Мұстанбайұлы “Біздің таластарымыз, “Сын және баспасөз туралы”, F. Мұсірепов “Қазақстан баспасөзінің жайы”, Өтебай “Баспасөз бен сын мәсесесі”, Сәкен “Әдебиет майданында”, F. Тоғжанұлы “Әдебиет мәселелері”, “Қандай әдебиетіміз үстем болмақ, қандай әдебиетіміз бар”, Ш. Токжігітұлы “Тағы да “Токсанның тобы” туралы”, А. Токмағамбетов “Жас жазушылар естерінде болсын” мақалалары жарияланса, 1929 жылы онан өрі өрши түсті. Олардағы іліп-қақпа сөздер мен ойлар ақын-жазушылардың пенделік сезімдерін оятып, топтасуға, жіктелуге бастады. F. Мұсіреповтің С. Сейфуллин мен С. Мұқановты сынауы, С. Мұқановтың Фаббас, Илияс, Габиттармен ұстасуы, Фаббастың пролетарлық әдебиет жоқ дегені бүкіл кедейшілдерді өзіне қарсы қойғандағы әдебиет әлеміндегі әңгімені мейлінше қыздырып, зор екпінмен екінші он жылдыққа, яғни 30 жылдардың босағасын айрықша белсенділікпен ашқызды. Осы қозғалысқа от тастаған С. Мұқановтың 1926 жылғы “Көркем әдебиет туралы” мақаласы өнімді ойлардың айтылып-жазылуына түрткі болды.

“Әдебиет – тап жаршысы, идеологиялық құрал” деген түсінік қанат жайып, көркемдік дегенді саясатқа, бүгінгі күннің тыныс-тірлігіне айналдырып жіберген-ді. Басқаны былай қойғанда ажалмен алысып, шығарма жазуға мұрсаты болмай жүрген С. Денентәевты “Сонғы кезде жазбай қоюна қарағанда бұл байшыл-ұлтшыл жазушы деп саналсын” деген Қайыпназаровтың күмөнін теріске шығару былай тұрсын, сол кезде ойлана қарағанды кездестіре қоюдың өзі қын еді.

Өмірдің кай мәселесіне болса да енжар карай алмаймын, бәріне араласамын, халқыма қолымнан келген пайдамды тигіземін деп жанын жалдаған С. Мұқанов осы тұста айрықша тұлғалаңып көрінді.